

Apunts per a la història del Circ a Reus (1827-1975)

Joan Navais Icart

Frederic Samarra i Sancho

Historiadors

ELS LLIGAMS DEL CIRC AMB LA CIUTAT DE REUS HAN estat força primerencs i constants d'ençà del segle XIX. La llista de les companyies circenses, autòctones o foranes, individuals o col·lectives, senzilles o majestuosos, que han visitat la ciutat seria amplíssima, tant quantitativament com qualitativament. No és gaire descabellat assenyalar, doncs, que en moments determinats Reus va esdevenir una més de les capitals ibèriques i europees del Circ, amb la visita de companyies i figures circenses de primera fila i de renom mundial com la del domador nord-americà Daniel Boone el 1878 i el 1880, o la del gegantí Circ Krone l'any 1927.

En el context català, el pes demogràfic i econòmic de la població la convertien en un indret atractiu per a actuar-hi, gairebé en una aturada obligada en els itineraris dels espectacles circenses. A la vegada, no hem de menystenir l'afany cultural i recreatiu dels ciutadans, en altres paraules la set d'entreteniment dels reusencs. De fet, malgrat la dura competència del teatre, dels balls, de les festes populars i, més endavant, dels esports i del cinema, el circ va conquerir un lloc més o menys estable en l'oferta d'oci i de diversió de la societat reusenca. Més enllà, el circ va aconseguir i saber compartir els espais escènics que inicialment eren destinats a altres espectacles i usos, com els escenaris dels diferents teatres o les grans places obertes de la ciutat, però sense perdre els seus principals trets característics: l'originalitat i el caràcter popular. Amb tot, l'envelat nòmada va continuar sent el regne per excel·lència del circ i els seus artistes.

Gràcies al dietari d'Antoni Pons Anguera, que recull notícies del 1808 al 1846, tenim coneixença dels primers indicis sobre la presència del circ a Reus. D'una banda, la tarda del 5 d'abril de 1827, la ciutat va rebre la visita d'"una colecció de fieras y payasos muy bonitos y estraños" que va instal·lar-se

"al cuartel grande", referint-se a l'antiga plaça del Quarter, l'actual plaça de la Llibertat. I d'una altra, el 9 de desembre de 1833, el teatre reusenc fou l'escenari de l'actuació de "dos hermanos en habilidades y fuerzas, que en muchos años a esta parte no se había visto y contaban algunos que eran los primeros hombres de fuerza de la Europa" ¹. Tot i ser una informació limitada, evidencia que nombroses companyies circenses, itinerants i algunes força completes, ja que incloïen animals ensinistrats, ja recorrien els camins del país i que existia una demanda d'aquesta mena d'espectacles a Reus. A més, cal emmarcar ambdós espectacles que esmenta Antoni Pons en una conjuntura política i social que no facilitava la tasca dels artistes. Ben al contrari, l'obstaculitzava seriosament: l'abril de 1827 la rebel·lió dels Malcontents donava els seus primers passos i el desembre de 1833 ja havia esclatat la guerra dels Set Anys, la primera guerra carlina; o sigui en ambdós casos els artistes havien de treballar en un ambient bèl·lic o prebèl·lic. La bona rebuda popular de l'espectacle circense i els guanys econòmics minimitzaven el risc i el perill? Certament, al llarg del segle XIX i el primer terç del XX, el Circ va fer-se ressò i va veure's condicionat per la vida política catalana i de la resta d'Europa.

La manca de fonts d'informació escrites, bàsicament premsa local, diària i consolidada, fins a la fundació del *Diario de Reus* el juliol de 1859, esdevé una gran llacuna informativa que ens impedeix de conèixer els espectacles circenses, a banda dels esmentats per Pons, que van actuar a la ciutat durant les primeres dècades del segle XIX ². Tanmateix, a partir de l'any 1860, amb els successius dietaris de Jaume Fort, que abracen un període extens de la història de la població (1860-1930), podem rastrejar sense dificultats la presència del Circ a Reus. Tot plegat, amb l'ajuda de la informació donada pel *Diario de Reus* i per les publicacions locals que van anar apareixent posteriorment.

El mateix 1860 és un bon exemple de l'excel·lent acolliment que rebia el Circ en totes les seves variants a la capital del Baix Camp. En conjunt, van actuar quatre companyies diferents amb força èxit: l'abril el circ eqüestre de Cayetano Ciniselli amb 40 artistes d'arreu del món i més de 50 cavalls, el juny el prestidigitador M. Lajournade procedent de Barcelona, el mes següent el circ del domador de feres Agueró (o Ageró) amb lleons, óssos, mones, serps i "como atracción de primer orden presenta un monstruo marino de gran tamaño" i, finalment, al desembre, un petit circ anònim "con varios perros y monos inteligentes, encanto de los niños y no pocas

personas mayores" ³. Com es pot veure, aleshores els animals i les feres, fins i tot una enigmàtica bèstia marina, eren les estrelles dels espectacles. I un fet encara més destacable: el Circ ja no tenia fronteres.

La inauguració dels Jardins d'Euterpe el juny de 1862, per iniciativa del Centre de Lecura i amb l'objectiu de popularitzar la cultura, va impulsar l'espectacle circense a Reus ⁴. Les instal·lacions esplèndides de l'Euterpe foren l'escenari de múltiples funcions de circ combinades amb balls, concerts o focs d'artificis, al llarg de dues dècades. Una bona mostra fou la representació extraordinària que s'organitzà per homenatjar Anselm Clavé el juliol de 1863, el fundador de les societats corals populars. La primera part de l'homenatge va consistir en l'actuació de la companyia gimnàstica i acrobàtica dels germans Serrate que incloïa, entre altres números, "la carrera aérea de los tres trapecios o sea el hombre pájaro, trabajo difícil y de gran riesgo" ⁵.

De fet, la pista de l'Euterpe va monopolitzar físicament els espectacles circenses en detriment dels envelats i les veles nòmades tradicionals fins a la progressiva degradació i abandó d'aquests jardins a partir de l'any 1878. Tots els números de circ hi tenien cabuda: per exemple els pallsos "con sus difíciles saltos beduinos" del febrer de 1866, els funambulistes de l'octubre de 1867 amb l'actuació de l'artista Camús "que realizaba el paso de la maroma con los ojos vendados y con la cabeza dentro de un saco" el qual prèviament era examinat pel públic, l'espectacle de la companyia de feres ensinistrades i exercicis acrobàtics del domador romà Frascara del març de 1869, i el grup d'acròbates eqüestres que executaven "como número de fuerza el salto mortal sobre siete caballos", l'octubre de 1874.

Si les inclemències climàtiques, sobretot a l'hivern, impedièen la utilització dels jardins, l'alternativa eren l'escenari del Teatre Principal, edificat a la segona meitat del XVIII, i en menor grau el del Salón Filarmónico. Malgrat les limitacions de l'espai, hi tingueren lloc diverses funcions circenses. Les més freqüents foren les exhibicions acrobàtiques i els números de prestidigitació i il·lusióisme. En aquest darrer camp, cal destacar la persona del català

El mateix 1860 és un bon exemple de l'excel·lent acolliment que rebia el Circ en totes les seves variants a la capital del Baix Camp. En conjunt, van actuar quatre companyies diferents amb força èxit: l'abril el circ eqüestre de Cayetano Ciniselli amb 40 artistes d'arreu del món i més de 50 cavalls, el juny el prestidigitador M. Lajournade procedent de Barcelona, el mes següent el circ del domador de feres Agueró (o Ageró) amb lleons, óssos, mones, serps i "como atracción de primer orden presenta un monstruo marino de gran tamaño" i, finalment, al desembre, un petit circ anònim "con varios perros y monos inteligentes, encanto de los niños y no pocas personas mayores"

Frutuós Canonge, un prestidigitador nascut a Montbrió del Camp i que era força conegut a la ciutat on va celebrar varies funcions. Altrament, cal tenir present que el clima no fou l'únic entrebanc que dificultava les activitats a l'Euterpe. Com que els jardins eren situats a fora del recinte emmurallat, força precari, de Reus, l'Euterpe restava inactiu intermitentment en temps de guerra, com va ocórrer en certs períodes durant la tercera carlinada (1872-1876) quan la població fou amenaçada i fins i tot ocupada temporalment per les partides carlines.

Amb tot, ni els conflictes bèl·lics no podien eclipsar la forta demanda de Circ que existia a Reus. Els nombrosos espectacles circenses que van entretenir els reusencs al llarg d'aquesta etapa així ho palesen. El lluïment i l'èxit de públic semblaven garantits. Si no, per exemple, no s'entén l'èxit que va assolir la companyia Loyal i Wolsi el novembre de 1871, provinent de Barcelona. Aquesta companyia va haver d'allargar la seva estada i fins i tot va haver d'alternar les seves actuacions a la pista de l'Euterpe i a l'escenari del Salón Filarmónico. Segons la crònica del *Diario de Reus* del 21 de novembre, "muchos de los asistentes tuvieron que estar de pié" en la darrera funció a l'Euterpe. Tanmateix, no tots els artistes sortien airosos. El febrer de 1878, l'espectacle de prestidigitació i de fantasmagoria del portuguès Miguel de Fonseca va rebre "una silba colosal" del públic que omplia el Teatre Principal.

L'any 1878 va representar un punt d'inflexió en la història del Circ a Reus. Arran de l'embranzida que havia experimentat en els anys anteriors malgrat la lenta decadència dels Jardins d'Euterpe, el Circ va entrar en una fase d'expansió i va començar a ocupar els espais oberts i més centrals del nucli urbà, i s'instal·là en el mateix cor de la ciutat.

S'iniciava un dels moments daurats de l'art circense a la capital del Baix Camp, en el qual els circs ambulants van aparèixer de nou.

El juliol d'aquest any va renéixer el costum de celebrar espectacles circenses i, en general, festes populars a la plaça de la Constitució, l'actual plaça del Mercadal, amb l'actuació amb èxit d'una companyia d'acròbates ⁶. Mesos més tard, a la primera de novembre, una altra companyia circense va aixecar un pavelló a la plaça de la Revolució, avui en dia la plaça de Prim. Aquest espectacle incloïa una famosa "troupe" d'"atletas rusos que tanto furor ha causado entre todas las capitales que ha recorrido". Amb tot, l'estrella de l'espectacle era el coronel Daniel Boone, de fama mundial, un audaç domador de las feres "africanas" que, amb una intrepidesa temerària, entra en una gàbia amb quatre lleons i hi juga com si fossin gossos falders, els desafia, els castiga, els fa saltar i, després, es prostren als seus peus en senyal de submissió.

El juliol de 1880, el coronel Boone va tornar a actuar a la ciutat, aquest cop a l'Euterpe, i fou una de les darreres representacions circenses que van contemplar-se en aquests jardins. Al costat del cèlebre domador nord-americà, van debutar artistes de primer ordre, procedents de circs de París, Madrid i Barcelona, des de gimnastes i contorsionistes a pallsos. En la funció del 14 de juliol d'aquest circ, va utilitzar-se per primera vegada a Reus llum elèctrica ⁷. El circ s'adaptava als nous temps.

Si la plaça de la Constitució era l'escenari preferit per a les companyies d'acròbates, com la que va actuar-hi el juny de 1880, que va recaptar molts rals passant la safata al nombrós públic congregat a la plaça, als balcons i terrats, els circs itinerants escollien l'àmplia plaça del Quarter per muntar els seus pavellons. El maig de 1881, el circ Cavanna amb una gran col·lecció de feres ensinistrades i cinquanta micos i gossos també domesticats va inaugurar la llarga sèrie de companyies que van instal·lar-s'hi. Amb tot, la gran novetat fou l'exhibició de la magnífica col·lecció de feres de la cèlebre domadora Miss Aissa.

La vida del circ i dels seus artistes no era gens fàcil. En són un bon exemple les peripècies del circ de la família Ancillotti que va establir-

se a la plaça del Quarter l'octubre de 1888 i que fou víctima de les inclemències climàtiques. Primerament, un fred intens va ofuscar les funcions. I, després, un vendaval li va causar alguns desperfectes. Malgrat tot, el Circ Ancillotti fou ben rebut pel públic reusenc, sobretot el número inèdit de la "Mujer Pez" que realitzava dintre de l'aigua diversos exercicis difícils i incomprensibles, menjant, bevent, dormint i fent altres treballs a la vista del públic, que contempla extasiat els bonics jocs que practica aquesta dona dintre de l'aigua. Un succés semblant va repetir-se el novembre de 1905. Un huracà, segons la premsa coetània, que va devastar la ciutat, va destruir quasi totalment el Circ Calvo. La solidaritat de la ciutadania reusenca va fer possible la reconstrucció de les instal·lacions.

A mitjan anys 90, mentre la plaça de la Constitució continuava acollint els acròbates, l'esplanada situada davant de l'Hospital va esdevenir un nou emplaçament dels circs ambulants que visitaven la població. A més, també eren usats l'escenari del novell Teatre Fortuny, inaugurat el novembre de 1882, fins i tot per organitzar-hi números amb feres ensinistrades ⁸, i les pistes del velòdrom i del frontó, sense gaire èxit. Finalment, l'obertura del Teatre Circ el 1901 va arrodonir l'oferta d'indrets adequats per a executar-hi espectacles circenses.

En els darrers anys del segle XIX, la competència del cinematògraf va fer-se notar i el circ va perdre empena. Paral·lelament —com a reacció defensiva?—, també es percep un progressiu procés de concentració i de professionalització de les companyies circenses. O sigui, cada cop menys circs ambulants s'instal·laven a Reus però alhora aquests eren més importants en dimensió i en qualitat. A tall d'exemple, el 1896 va actuar el Circ Ferroni, amb una capacitat per a 1.200 espectadors, davant l'Hospital. I, d'altra banda, sembla que els grups circenses van establir uns itineraris més o menys estables, i com a conseqüència sovintejaven les "troupe" que visitaven la ciutat de tant en tant: la família de domadors Malleu actuà el març de 1893, el novembre i desembre de 1896 i el juny de 1900, o el Circ Feijoó, l'estiu i el setembre, amb llum elèctrica, de 1899 i l'abril de 1900.

Després d'un decenni de sequera en el qual els reusencs van poder gaudir de poques companyies circenses ambulants, possiblement eclipsades pel cinema que ja havia establert les primeres sales permanents a Reus, el Circ va refer-se hàbilment. Com? D'ençà de l'any 1909, transformant-se en un número més, junt amb el cinema, les "girls" o les representacions teatrals i musicals, de les funcions de varietats, les famoses "variétés"

Si la plaça de la Constitució era l'escenari preferit per a les companyies d'acròbates, com la que va actuar-hi el juny de 1880, que va recaptar molts rals passant la safata al nombrós públic congregat a la plaça, als balcons i terrats, els circs itinerants escollien l'àmplia plaça del Quarter per muntar els seus pavellons.

que van inundar les sales reusenques, tant el Teatre Fortuny, com el Kursaal o la Sala Reus, que inicialment eren destinades a les projeccions de cinema. Així, doncs, als anys deu, pot parlar-se d'una gran vivacitat de l'espectacle circense a Reus però sense el circ en la seva forma tradicional i clàssica. En altres paraules, foren els anys d'un circ que podríem qualificar d'"heterodox".

Enfront, els circs ambulants van sortir-ne força malparats: "els primers números que es representaren [en el gènere de varietats i atraccions] procedien dels circs que actuaven amb caràcter ambulants. Les atraccions i varietats van entrar en clara competència amb els circs, ja que els principals números d'acròbates, duets, il·lusionistes, etc., més ben pagats per les seves actuacions als escenaris, abandonaren la seva vida de nòmades. Però el públic començà a cansar-se dels salts i piruetes i es va haver de recórrer al cuplet, que aconseguí una forta expansió" ⁹.

Malgrat tot, la iniciativa va obtenir un gran èxit. I l'oferta fou amplíssima i contínua, amb artistes que hi sovintejaven d'arreu del món. Els omnipresents acròbates, com els saltadors Dei Toscani (març de 1909) i la companyia José Thris "que han treballat ab gran exit en les principals poblacions d'Espanya y extranger" (abril de 1909), uns contorsionistes de l'Índia i l'il·lusionista japonès Great Matulla i Miss Iris també l'abril de 1909, els pallasos Elé-Olé i el seu gos Lleal l'estiu de 1909, els equilibristes "The Reckless" el maig de 1911, la internacional "The World's Famous Royal Ilusionist Company" el setembre de 1911, els lleons de la bella domadora Wenoska que protagonitzava la dansa serpentina executada dintre de la gàbia on apareixien els lleons estesos als seus peus com a mansos anyells, el novembre de 1913; l'Ardath, "l'home peix que lluita amb els cocodrils" el maig de 1914, o la "troupe imperial china «See-Hee» composta per 7 artistes que executen exercicis acròbates d'efectes originalíssims, jocs malabars de gran mèrit i altres propis del seu país el 1914 i l'estiu de 1917 només són algunes de les desenes d'atraccions circenses que van omplir les cartelleres de les sales d'espectacles i dels teatres, i que van entretenir el públic reusenc ¹⁰. Quasi cada setmana tenia lloc un espectacle d'aquesta mena. A la vegada, els

comptats circs nòmades que muntaven els envellats a les places de Reus afegien algun número de varietats a les seves funcions.

Els anys vint van estrenar una altra etapa esplendorosa del Circ a la capital del Baix Camp, tot i la instauració de la dictadura de Primo de Rivera el 1923. Mentre la plaça del Quarter veia aixecar-se novament les veles i els pavellons de les companyies ambulants, els espectacles circenses que es realitzaven als teatres de la localitat van esdevenir majoritàriament més complets i notables. Per exemple, el febrer de 1921, l'escenari del Teatre Fortuny va veure desfil·lar la "Compañía Americana Ecuestre, Acrobática, Gimnástica, Musical y Cómica" composta per contorsionistes, gimnastes, malabaristes, pallasos i gossos ensinistrats.

L'any 1924 és el millor exemple de la recuperació de les companyies circenses ambulants. El nombre de visites i la qualitat van incrementar-se considerablement. El maig, el Circ Royal va instal·lar-se a la plaça de la Llibertat, format per desenes d'animals i uns 70 artistes entre els quals destacava "el moderno Hércules Miguel Oski, el hombre cañón". A l'estiu va actuar feliçment el Circ Hagenbeck "uno de los mejores del mundo", amb una cabuda per a 3.000 espectadors: entre els números que han estat aplaudidíssims figuren gran nombre de cavalls ensinistrats, los Algevol, àguiles humanes, quatre elefants, un imponent grup d'ossos polars, cinc lleons de Berberia i vuit tigres de Bengala. La presència d'aquest circ tan important va dinamitzar econòmicament la fira de Sant Jaume ja que va adquirir un bon nombre d'animals de poc preu (...) per a aliment de les feres. I finalment, el novembre, el Circ Calvo va tornar a actuar a Reus sense cap incident, després que l'any 1905 patís els efectes destructius d'un temporal de vent ¹¹.

Malgrat aquesta abundor i la grandiositat del Hagenbeck, la màgia del Circ, amb tota la seva força i majestuositat i una de les causes que el convertien en l'espectacle més gran del món, encara havia de visitar la ciutat. Era el Circ Krone d'origen alemany, sens dubte la companyia i l'envelat circenses més colossals i espectaculars que han trepitjat Reus en la seva història.

Després d'un decenni de sequera en el qual els reusencs van poder gaudir de poques companyies circenses ambulants, possiblement eclipsades pel cinema que ja havia establert les primeres sales permanents a Reus, el Circ va refer-se hàbilment. Com? D'ençà de l'any 1909, transformant-se en un número més, junt amb el cinema, les "girls" o les representacions teatrals i musicals, de les funcions de varietats, les famoses "variétés" que van inundar les sales reusenques,

La decisió del Krone d'actuar a la ciutat fou més aviat fruit de l'atzar: un reusenc es trobava a l'indret adequat en el moment idoni. Per mitjà del testimoni de Xavier Amorós sabem que, en un principi, el Krone només preveia actuar a Barcelona i en una altra localitat del sud del Principat, possiblement Tarragona. Gràcies a l'hàbil intercessió del senyor Llevat, un reusenc que era l'encarregat de la duana a la frontera i que va facilitar els tràmits burocràtics del viatge, la direcció del Krone va acordar instal·lar-se a la capital del Baix Camp. El fet que Reus fos un actiu centre comercial que abraçava un extens territori més enllà de la comarca i un nus estratègic de comunicacions va afavorir la tria.

A partir del 14 de novembre, l'estació de ferrocarril reusenca va començar a rebre els combois formats per un total de 220 vagons que transportaven el material, els animals i les instal·lacions del Krone, una veritable ciutat ambulants amb un cos de bombers, Creu Roja, 3 dinamos amb les seves màquines de vapor, servei telegràfic i telefònic, gran nombre d'autos, forns per a pa, cuines, menjadors, (...) escoles i hospital, amb personal mèdic, a més d'un immens envelat format per 5 pistes i que podia albergar 12.000 espectadors. El personal constava de 400 artistes i un cos de ball de 60 noies. El circ també incloïa un grandios Parc Zoològic mòbil amb uns 600 animals exòtics de totes les parts del món, entre ells, rareses d'un valor immens i que molt difícilment poden ser presentats en una altra part, 45 tigres, 39 lleons, uns 30 ossos polars i d'altres regions, 23 elefants indis i africans, elefants marins, els grans i autèntics ossos formiguers, molt rares zebres muntanyeses, "grevys", bisons nord-americans, ramats sencers de camells, dromedaris, bous asiàtics i africans (...), panteres negres i de color, jaguars, pumes, xacals, linxs, llops..., la llista era llarguíssima i espectacular.

El Krone va instal·lar-se al camp del Reus Deportiu i va inaugurar les seves funcions el vespre del 16 de novembre davant de 3.000

espectadors. L'espectacle diari el componien, tarda i nit, 96 números que s'executaven a les 5 pistes del Circ, que funcionaven sense interrupció, durant les 3 hores que durava, tot plegat acompanyat per la música de dues orquestres. Cal destacar l'atracció Ben Hur de debò. L'animadíssima i atrevida carrera clàssica de carros romans de la Roma antiga, que fusionava les 5 pistes del circ en una sola; també el número dels 20 elefants indis que dirigia personalment el senyor Krone, el propietari de la companyia; el dels balls de les "girls" amb vestits de colors embriagadors, el famós vestit Krone; i el dels homes voladors a la cúpula del circ, a 20 metres del sòl.

L'espectacle del Krone va aixecar una gran expectació a Reus i a la resta de la comarca. Durant unes setmanes, fou el principal tema de conversa dels ciutadans. El parc zoològic fou visitat per una gentada. Finalment, el circ es va acomiadar de Reus amb les funcions del diumenge dia 20, dia en què en totes dues funcions es van despatxar seients per a uns 20.000 espectadores, molts dels quals de pobles veïns. L'èxit del Krone va quedar il·lustrat en l'elevat guany econòmic que va aconseguir, un total de 100.000 ptes. netes, malgrat el temps fred i plujós impenant durant els 5 dies que s'estigué a Reus i les despeses calculades en 22.000 ptes. diàries.

A tall d'anècdota, cal assenyalar que el Gran Café-Restaurant de París va organitzar un selecte "souper-dancing" amb l'Orquestrina Jazz-París "en obsequio a las Srtas. del Circo Krone" el 19 de novembre. Segons les notes de la premsa local, els balls i els vestits lleugers de les 60 encantadores "girls" eren un dels números més ovacionats pel públic reusenc. Aquesta no fou l'única anècdota protagonitzada pel Krone i els seus artistes. D'una banda, s'explica que quan els artistes del Krone van sentir parlar dels castells i dels Xiquets de Valls, van voler imitar-los a la seva manera i van formar sense gaires esforços unes increïbles torres humanes de gran alçada amb un petit xinès com a enxaneta. I de l'altra, als anys 40, arran de l'efectivitat i la rapidesa de l'exèrcit alemany nazi en l'ocupació de l'Estat francès, va córrer el rumor que el Circ Krone, en les seves gires europees, havia portat a cap una tasca d'espionatge sobretot en el camp cartogràfic per

preparar el terreny a les futures campanyes militars nazis.¹²

Enfront del Circ Krone, hem de col·locar el Circ Maravillas. Si el primer era el més majestuós que havia visitat la ciutat, el Maravillas era el circ familiar, el més estimat i popular a la comarca, el circ de Reus, en paraules de Xavier Amorós. Tots els reusencs l'esperaven cada any. La primera estada que n'hem localitzat a la població, on s'establí a la plaça del Quarter, data dels mesos de març i d'abril de 1928.

Sense cap mena de dubte, el Maravillas fou l'ambaixador més important de l'espectacle circense a Reus al llarg de la Segona República. L'abril de 1931 el circ va protagonitzar una de les moltes anècdotes que va originar l'adveniment de la República i la caiguda de la monarquia borbònica d'Alfons XIII a Reus: "aquell diumenge de les eleccions [el 12 d'abril] actuava el circ i, a la nit, al final de l'espectacle, amb sorpresa del públic, tots els artistes que havien actuat van sortir amb banderes republicanes i cridant "Visca la República!". I el públic, entusiasmats, es va aixecar i va vociferar altres victors durant una bona estona. Això passava perquè, pel carrer, ja s'havien sabut els resultats de l'escrutini d'un gran percentatge de vots, un percentatge que va fer triomfar la república (...)", proclamada dos dies després¹³.

Any rere any, els vincles que unien el circ amb la ciutat s'estrenyien i cada cop eren més palpables. Per exemple, l'abril de 1932, els membres del Circ Maravillas van actuar sense afany de lucre a la presó reusenca i també van participar en una col·lecta a favor "de la subscripció oberta per Ràdio Reus per a ofrenar un aparell de ràdio als infants de la Casa de Caritat" de la població. Pocs dies més tard, "un equip format pels artistes del «Circ Maravillas» denominat «Rayo» va enfrontar-se a l'equip reserva de futbol del Reus Deportiu.

Sembla que el Maravillas va visitar la ciutat anualment durant el període republicà excepte l'any 1935 quan l'activitat cultural va disminuir notablement com a conseqüència de l'estat de guerra vigent al Principat d'ençà de la rebel·lió del 6 d'octubre de 1934¹⁴. Altrament, una breu nota apareguda a *Les Circumstàncies* del 4 d'abril de 1936 ens

Els anys vint van estrenar una altra etapa esplendorosa del Circ a la capital del Baix Camp, tot i la instauració de la dictadura de Primo de Rivera el 1923. Mentre la plaça del Quarter veia aixecar-se novament les veles i els pavellons de les companyies ambulants, els espectacles circenses que es realitzaven als teatres de la localitat van esdevenir majoritàriament més complets i notables.

informa que el Maravillas era un dels vuit circs ambulants, bona part autòctons, que recorrien la Catalunya republicana.

Durant l'etapa republicana, el Teatre Fortuny i en menor mesura el Teatre Bartrina van continuar acollint alguns espectacles circenses, uns força coneguts com el dels àrabs Stito-Raffi, "10 formidables saltadors, nomenats amb justícia els 10 Diables del Desert" que procedien del Circ Olympia de Barcelona, o el dels *clowns* Trio Toni Caprani, i altres força exòtics com el del "mandarí xinès Fu-Manchú, «El Doctor Diable». Fins i tot els reusencs van poder assistir a l'actuació arriscada d'un "fakir" anomenat Campoy que va romandre enterat dins un taüt en una fossa durant quaranta-cinc minuts a la plaça del Quarter.

El Circ tampoc no va poder sobreviure a la Guerra Civil. Enmig de les penalitats, de les brutalitats i dels bombardeigs, l'actuació de "Tito and Fredi, *clowns* musicals" el juliol de 1937 i del contorsionista Ambrinus el desembre del mateix any com a números de varietats al Fortuny foren les úniques i ben minses espurnes circenses que van veure's a Reus.¹⁵ Xavier Amorós recorda que pocs mesos després de finalitzar el conflicte, al final de 1939 o a l'inici de 1940, Reus va rebre una darrera visita del Circ Maravillas. Segons Amorós, la companyia va repetir el mateix espectacle amb els mateixos números d'abans de la guerra, donant una imatge a ulls dels espectadors que hi van assistir d'"envellit, tronat i descolorit".¹⁶

La darrera i desafortunada actuació del Circ Maravillas esdevingué la culminació d'una època de normalitat per a l'activitat circense a la ciutat. Així mateix, els primers vint anys de dictadura franquista suposaren per al Circ ambulant tradicional, així com per a la societat del moment, un llarg hivern gris i sense matisos que no albergava gaire més notes de color que les dels estendards i banderes feixistes dels vencedors. El Circ, a més, esdevenia en algunes ocasions el blanc de les crítiques dels guardians de la moral i la decència. El 28 d'agost de 1954, per exemple, Jeremías, des de la secció "Hablando en serio" del setmanari franquista *Reus*, comentava que havia visitat alguns pobles de la comarca on havia actuat un petit circ d'a-

traccions itinerant. La seva denúncia anava dirigida concretament als pallassos per emprar un llenguatge groller i a la jove contorsionista per la poca roba que lluia a l'hora de fer el seu número, actes que, segons el seu parer, resultaven ofensius per als avis i la mainada presents.

Durant aquest primer període, la ciutat va rebre la visita al Teatre Fortuny de petits espectacles circenses, generalment artistes en solitari o petites companyies, que oferien una estona d'esbarjo i entreteniment als reusencs. Així, per exemple, l'any 1941 van actuar al Fortuny els famosos pallassos Pompoff i Thedy, acompanyats pels també pallassos Zampabollos i Nabucodonosor, la "Troupe" de gimnastes Bahamonde, l'antipodista Miss Chekitch i l'Indio Sinca, "el volcán humano", entre d'altres. Pompoff i Thedy repetirien el 1943. El 1946 hi van actuar el Doctor Romelino i la vident Miss Terry. L'any 1952, per la festivitat de Corpus, hi va actuar l'il·lusionista Richiardi, que combinava la màgia amb un espectacle musical. Aquest mateix any hi va haver altres actuacions similars: per Sant Pere va visitar per primer cop la ciutat l'espectacle de guinyol del gran Didó, que assolí un gran èxit; a mitjan novembre actuava al Círcol amb motiu de la celebració del seu centenari l'il·lusionista Profesor Petronius i, dins els actes programats per la mateixa entitat, al principi de desembre se celebrava una festa infantil amb la presència de malabaristes i jocs de màgia entre d'altres. Quelcom de semblant succeí l'any 1955 amb l'actuació al Fortuny, al principi d'octubre, del màgic Bustelli que, malgrat desconèixer l'espanyol i no oferir res d'innovador, aconseguí crítiques favorables tot i l'escassa afluència de públic. Els números circenses foren presents al Fortuny fins a la dècada dels seixanta, encara que mai no van desaparèixer del tot.¹⁷

Al tombant dels 50 als 60 es produí un fenomen semblant al de la dècada dels 10. Començaren a arribar al país grans companyies que, sota la denominació genèrica de Circ, oferien espectacles més propis del món de la revista. Denominant-se circs, doncs, aconseguien evitar-se problemes amb la censura espanyola a l'hora d'aconseguir el permís per a entrar al país. Un exemple prou significatiu és el del "Circo de los Vieneses"

que va instal·lar-se al passeig de Mata el 10 d'abril de 1959. Tal i com anunciava el cartell publicitari, dirigit a totes les poblacions de les comarques properes, l'obra *Leyendas del Danubio* oferia, a més de números convencionals de circ, l'actuació de 60 "girls" i dos ballets, un d'anglès i un d'alemany, tot plegat complementat amb una piscina aquàtica, efectes de llum negra i una escenografia de somni. L'espectacle, dirigit pels prestigiosos Artur Kaps i Frank Joham, s'havia representat a les principals capitals espanyoles en teatres i iniciava llavors un recorregut per Europa en versió "Circorama". Segons Artur Kaps, havien escollit Reus per la seva dimensió, la relativa llunyania respecte a Barcelona i la seva ubicació geogràfica, que permetia un fàcil accés als habitants de les poblacions i comarques veïnes.

La visita del "Circo de los Vieneses" marca un punt d'inflexió en un altre aspecte important. Suposa l'arribada a la ciutat d'una companyia important dotada d'un gran potencial econòmic i material, a més de prestigiosa, després de més de dues dècades i, per tant, la fi del confinament del Circ en sales i teatres. El cost de l'espectacle superava els quatre milions de pessetes i en el muntatge participaven uns 150 tècnics. A més, disposava d'un generador d'energia propi i de cuines, habitatges, sanitaris, oficines, camerinos i bar, tot plegat transportat en trens especials. La seva instal·lació resultava tan espectacular que fins i tot el No-Do va filmar-la davant l'atenta i encuriosida mirada de desenes de reusencs¹⁸.

Durant la dècada dels 60, l'activitat circense a Reus va anar recuperant progressivament la seva vitalitat tradicional. Pel febrer de 1960, va visitar la ciutat la "Troupe Traber" d'Alemanya, guanyadors del màxim guardó al Festival Mundial del Circ celebrat al Palau Municipal dels Esports de Barcelona. Efectuava arriscats exercicis d'equilibristes i gimnastes d'altura. L'espectacle, que requeria el muntatge d'una torre de 42 metres amb un cable subjectat a la base del monument dels caiguts de la llavors avinguda dels Màrtirs, amb una inclinació de 35°, incloïa temeràries maniobres amb una moto. Pel maig de 1965, s'instal·lava al passeig de Mata el Circ d'Amèrica de Buffalo Bill presentant l'espectacular "The Festival American

Rodeo". Entre les nombroses atraccions destacava la presència dels televisius "cabo Rusty y su perro Rin-tin-tin", acompanyats dels guerrers "Garra Amarilla" i "Red Hand", i l'actuació, entre d'altres, de les "vedettes" del món quadrúpede: els gats cavallistes. Per l'abril de 1966 va actuar, també al passeig de Mata, el Circ Monumental, "¡El Circo Gigante de las 2 pistas!". La companyia albergava 20 atraccions mundials, 100 animals i 300 artistes i operaris. Per l'agost de 1968, actuava per primer cop a la ciutat la companyia juvenil de l'Escola Nacional de Circ, el popular "Circo de la Ciudad de los Muchachos" dirigit pel Pare Silva, també al passeig de Mata. Pel març de 1969, oferia el seu espectacle al mateix emplaçament el Circ Price de Madrid amb l'atractiu de la presència dels pallassos Rudi i Llata, guanyadors del trofeu "Grock"¹⁹. Durant aquests anys, però, van passar per Reus tres grans companyies circenses que van despertar una gran expectació tant per la seva considerable grandària com pels espectacles que oferien.

Al final de novembre de 1962 arribava "El Gran Circo" presentat pel Circ Monumental. Aquest macroespectacle incloïa atraccions dels millors quinze circs del moment. Segons el setmanari Reus, feia temps que per les pistes ambulants no havíem vist reunides tantes i tan meravelloses atraccions en un sol programa. El Circ Krone i el Circ Williams d'Alemanya aportaven dos sorprenents números de feres, un d'elefants i un altre de lleopards i panteres. Al món sols existeixen dos números de lleopards, ja que aquestes feres són les més difícils de reunir i d'ensinistrar. Del Circ Ringling dels EUA hi havia l'equilibrista Antonio Marco. "Los Dóminis", del Circ Paramés de Portugal, eren uns dels millors acróbates del moment. Els "Cupers" del Circ Royal de Bèlgica, la "Troupe Royal" del Circ Ramses d'Egipte, la trapezista "Miss Camelia" del Circ Razore de Cuba, els pallassos espanyols Emy, Goty i Cañamón, la Família Arriola (que havia conquerit el primer premi del Festival Mundial de Circ), el Circ Amar de França i el Circ Togni d'Itàlia completaven un programa d'excursionista categoria internacional, que tot Reus presenciaria sense cap mena de dubte.²⁰

Pel desembre de 1967, una caravana de 100

vehicles motoritzats, que transportaven 600 tones de material, arribava provinent de Barcelona, on havia actuat durant dos mesos, per presentar "El Palacio del Circo", conduït pel Circ Price de Madrid. A causa de les extraordinàries dimensions de les instal·lacions —la capacitat era de 8.000 espectadors— s'hagué d'ubicar als terrenys de l'antiga companyia Gas Reusense a la carretera de Tarragona. Entre les nombroses actuacions destacaven les de la canària Carmen del Teide, "Pinito del Oro", considerada la millor trapezista del moment, la de l'home obús del Circ Ringling i la dels famosos pallassos Pery i Popey. A més, hi havia cosacs russos, "troupes" xineses, "cowboys" de Texas, àl·lques humanes, genets hongaresos i molts altres, provinents de 30 circs d'arreu del món. Des de les pàgines del setmanari Reus, Jeremías afirmava que poques vegades havíem vist a Reus una lona tan gran i una impedimenta de tanta envergadura. I un espectacle circense d'altura i d'upa, ja que opinava que era més propi de realitzar-se en una gran capital.²¹

Any rere any, els vincles que unien el circ amb la ciutat s'estrenyien i cada cop eren més palpables. Per exemple, l'abril de 1932, els membres del Circ Maravillas van actuar sense afany de lucre a la presó reusenca i també van participar en una col·lecta a favor "de la subscripció oberta per Ràdio Reus per a ofrenar un aparell de ràdio als infants de la Casa de Caritat" de la població.

Per l'octubre de 1969, va actuar a Reus el "Circo Americano" amb motiu de la celebració de la VII Fira de Mostres. Dos trens i 120 vehicles havien traslladat el material necessari per a bastir unes instal·lacions que ocupaven 5.000 m² de superfície al costat de l'estació de la RENFE. La companyia era formada per 300 artistes i tècnics, 150 animals i 40 atraccions, i disposava d'enllumenat propi, bar-restaurant i una pista gegant. Segons la publicitat, era el circ més gran d'Europa i la de Reus seria l'única actuació en tota la província, de camí cap a l'Estat francès.²²

La dècada dels 70 va iniciar-se amb la visita d'una companyia espanyola el novembre de 1970. El Circ Atlas, conduït pels germans Tonetti, s'havia instal·lat al passeig de Mata per oferir als reusencs la seva darrera creació:

la paròdia "Auto escuela de conductores". Després de tres anys d'absència, l'espectacle més gran del món retornava a la ciutat el 1974. Però resultava evident que alguna cosa havia canviat. Els espectacles i les atraccions, adaptats als gustos del moment i a la sens dubte dura competència televisiva, prometien a l'espectador emocions sense límit. Un bon exemple ens l'ofereixen les dues companyies que van actuar aquell any. Per l'octubre s'instal·lava a l'avinguda del General Yagüe (al costat del barri de Sant Josep) "Le Cirque de Paris", amb capacitat per a 5.000 espectadors. Un dels reclams de l'espectacle era la reaparició de la Família Arriola, molt admirats a la TV americana, l'actuació de la Família Alcaraz, acrobates guanyadors de l'òscar mundial 1973, i la presència per primer cop a la pistes dels óssos comedians, els óssos motoristes i els óssos equilibristes.

Finalment, l'any 1975 s'observà un canvi substancial en la naturalesa dels espectacles oferts. D'una banda, van continuar visitant la ciutat companyies de caire tradicional en la línia de les dels anys anteriors. En aquest cas "Le Cirque de Paris" va repetir el mes de juliol i el Circ Americà, el mes de desembre. Però d'una altra, es va recuperar, després de molts anys, el costum d'utilitzar un espai tancat per a l'actuació d'una altra mena d'espectacles vinculats en major o menor mesura al món del Circ.

Entre les atraccions destacaven "los cruzadores de las cataratas del Niagara", "la escalera de la muerte" i "el rulo diabólico". A més, la direcció va convidar tota la mainada i els ancians acompanyats en centres benèfics locals a assistir gratuïtament a una de les funcions. El desembre va actuar de nou el Circ Price de Madrid, que va instal·lar als terrenys situats al costat de la gasolinera de la carretera de Tarragona un envelat de sis pals. L'emoció estava garantida amb números com la lluita amb cocodrils sota l'aigua, els óssos polars de 3 m. d'altura, els Diables Roigs de l'espai i l'Hipnotitzador de Caimans, entre altres.²³

Finalment, l'any 1975 s'observà un canvi substancial en la naturalesa dels espectacles oferts. D'una banda, van continuar visitant la ciutat companyies de caire tradicional en la línia de les dels anys anteriors. En aquest cas "Le Cirque de Paris" va repetir el mes de juliol i el Circ Americà, el mes de desembre.

Però d'una altra, es va recuperar, després de molts anys, el costum d'utilitzar un espai tancat per a l'actuació d'una altra mena d'espectacles vinculats en major o menor mesura al món del Circ. El Palau d'Esports del Reus Deportiu fou l'escenari de diversos esdeveniments d'aquesta mena. Després de gairebé set anys de recorregut mundial i abans d'anar cap a Austràlia, va tornar a actuar a Reus el famós "Circo de los Muchachos", a cavall entre els mesos de febrer i març. Tot i que la manca d'alçada del recinte va impedir l'actuació dels trapezistes, s'oferiren més de trenta atraccions diferents i l'actuació de grups de música pop. El mes de febrer, van actuar-hi els famosos pallassos de la televisió Gaby, Fofó i Miliki, acompanyats de Fofito. Força diferent en la forma era l'espectacle dels "Harlem Globetrotters", "los Trotamundos de televisión", del mes de juny. Per acabar, el mes de juliol es presentava davant del públic reusenc Inger Nilsson, la popular "Pippi Langstrumpf o Calzaslargas", acompanyada pel seu cavall "Pequeño Tío" i per pallassos, músics i "majorettes" entre altres.²⁴ Sens dubte, la televisió va representar per al Circ el més dur dels seus competidors, potser un rival massa poderós.

Amb la mort del dictador Francisco Franco finalitza aquesta aproximació a la presència del Circ a Reus durant els segles XIX i XX.

Abans d'acabar, però, voldríem agrair les encertades aportacions de Xavier Amorós i Montserrat Corretger, així com les facilitats ofertes pel personal de la biblioteca del Centre de Lectura i de l'Arxiu Històric Comarcal de Reus a l'hora de consultar els materials necessaris per a confegir aquest estudi.

- 1 Antoni PONS ANGUERA, *Libro de varias cosas sucedidas en esta villa y algunos parages de Cataluña*, Reus, Associació d'Estudis Reusencs, 1988, p. 88 i 124.
- 2 Les poques capçaleres del període, efímeres i migrades, que hem consultat, com *El Mercado 1847-1848*, *El Deseo del Pueblo 1856* i *El Liberal reusense 1854* entre altres, no contenen cap dada referida al circ.
- 3 *Diari de Reus*, 19-IV, 2-VI i 8-VII-1860, i Jaume FORT, *Anales de Reus desde 1860 a nuestros días*, volum I, Reus, 1924, p. 267-268, 212, 268-269 i 270.
- 4 Una visió dels anys daurats dels Jardins d'Euterpe a Josep GÜELL I MERCADER, *Coses de Reus*, Reus, Associació d'Estudis Reusencs, 1965, p. 63-72.
- 5 Jaume FORT, *Anales de...*, volum III, Reus, 1925, p. 139. *Album de Euterpe*, 19-VII-1863.
- 6 *Ibid.*, volum VI, Reus, 1928, p. 341.
- 7 *Diario de Reus*, 10, 13 i 14-VII-1880. El número del 13 de juliol inclou una breu biografia de Daniel Boone. Jaume FORT, *Anales de...*, volum VII, Reus, 1929, p. 19.
- 8 Pels actes al Fortuny, vegeu "Altres espectacles: màgia, hipnotisme, gimnàstica..." (1884-1905) a Albert ARNAVAT i altres, *Teatre Fortuny, més d'un segle*, volum I (1882-1939), Reus, Consorci del Teatre Fortuny, 1994, p. 87-89.
- 9 "Les 'variétés' o atraccions (1906-1931)" a *ibid.*, pàg. 157.
- 10 Pels textos, vegeu Foment, 15-IV-1909, *Las Circunstancias*, 18, 19 i 20-XI-1913 i Foment, 12-VII-1917.
- 11 Pel Circ Royal vegeu *Las Circunstancias*, 10 i 11-V-1924 i Jaume FORT, *Diario reusense desde 1º de Julio de 1923 a 31 de Diciembre de 1924*, Reus, 1924, p. 135; pel Hagenbeck, *LC*, 23, 25 i 27-VII-1924 i *ibid.*, p. 183-184; pel Calvo, *LC*, 2-XI-1924 i *ibid.*, p. 212.
- 12 Pel Circ Krone, *Heraldo de Reus*, "Número extraordinario de año nuevo", núm. 589, 7-I-1928. *Las Circunstancias*, 13, 17 i 18-XI-1927. Conversa amb Xavier Amorós, 2-III-2002.
- 13 Alfons MARTORELL, *República, revolución i exili. Memòries d'un llibertari reusenc*, Reus: Edicions del Centre de Lectura, 1993, p. 29.
- 14 *Las Circunstancias*, 4 i 21-IV-1931; *LC*, 30-III i 3,6,7 i 10-IV-1932; *LC*, 5 i 8-III-1936.
- 15 Més informació a "Les varietats (1931-1936)" a Albert ARNAVAT i altres, *Teatre Fortuny...*, p. 225-233. Pel "fakir", *LC*, 3-IV-1936. Pel període bèl·lic, consulteu "Els espectacles durant la guerra (1936-1939)" a *ibid.*, p. 261-263.
- 16 Conversa amb Xavier Amorós, 2-III-2002.
- 17 Podeu resseguir totes aquestes actuacions a Albert ARNAVAT i altres, *Teatre Fortuny...*, volum II (1998), p. 51 i 167. *Reus. Semanario de la ciudad*, 12-VI, 3-VII, 16-XI i 6-XII-1952, i 10-X-1955.
- 18 *Ibid.*, 4, 11 i 18-IV-1959.
- 19 *Ibid.*, 13 i 20-II-1960, 22-V-1965, 16-IV-1966, 17 i 24-VIII-1968 i 15 i 22-III-1969.
- 20 *Ibid.*, 24-XI i 8-XII-1962.
- 21 *Ibid.*, 11-XI, 9 i 16-XII-1967.
- 22 *Ibid.*, 18-X-1969.
- 23 *Ibid.*, 28-XI-1970 i 19-X, 30-XI i 7-XII-1974.
- 24 *Ibid.*, 22-II, 1, 8 i 15-III, 14-VI, 12, 19 i 26-VII, 22 i 29-XI-1975.